

Ігор Козич

ORCID: 0000-0002-8746-1154

Юлія Лека

ORCID: 0009-0005-8850-4733

ЗАКРІПЛЕННЯ МОТИВУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В НОРМАХ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

УДК 343.41

Актуальність теми дослідження. Мотив, як одна з ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення має важливе кримінально-правове значення, яке полягає у забезпеченні правильної кваліфікації кримінального правопорушення та призначення справедливого покарання особі винного. Для якісної реалізації всіх функцій мотиву важливим є аналіз закріплення законодавцем поняття “мотив” в нормах чинного кримінального законодавства. На сьогодні чинний Кримінальний кодекс України не вносить ясності у єдність розуміння мотиву як кримінально-правової категорії. При аналізі чинного кримінального законодавства спостерігається значна кількість прогалин, пов'язаних із закріпленням мотиву при конструюванні кримінально-правових норм. Підміна категорії мотиву іншими елементами суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, відсутність вказівки на мотив в тих складах кримінальних правопорушень, де безумовно передбачається його наявність, використання окремих мотивів без роз'яснення їх переліку та визначення – всі ці проблеми створюють значні труднощі у правозастосовчій діяльності слідчих та судових органів, що має наслідком неправильну кваліфікацію вчиненого суспільно-небезпечного діяння та винесення покарання, що не відповідає вимогам об'єктивності та справедливості. Такий хаотичний підхід до закріплення мотивів в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України потребує детального аналізу та перегляду для забезпечення послідовності

та прогнозованості правозастосування. У контексті європейської інтеграції України та гармонізації кримінального законодавства з європейськими стандартами, вивчення мотивів і їх закріплення в Особливій частині Кримінального кодексу України є важливим для забезпечення узгодженості з міжнародними практиками. Лише завдяки усуненню наявних законодавчих прогалин можна домогтися єдності у розумінні поняття «мотив» та полегшити роботу слідчих та судових органів щодо його встановлення у кожній конкретній справі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наявність та особливості закріплення мотиву кримінального правопорушення у конструкції кримінально-правової норми роз'яснюється у Коментарях до чинного Кримінального кодексу України авторів М.І. Мельника, М.І. Хавронюка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, А.М.Бойка, С.С. Яценка та ін. Окремі думки щодо наявної проблематики закріплення мотиву в чинному законодавстві висловлюють українські дослідники Р.В. Вереша, А.В. Савченко, А.А. Музика, Є.П. Іллін та ін. Аналіз праць цих дослідників дозволяє отримати комплексне уявлення про загальне значення мотиву в кримінальному праві, його вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень та призначення покарання.

Аналіз праць цих дослідників дозволяє отримати комплексне уявлення про значення мотиву в кримінальному праві, його роль у кваліфікації злочинів і вплив на кримінальну політику.

Мета статті. З огляду на вказане, у рамках цієї статті ми послідовно розкриємо питання щодо основних недоліків закріплення мотиву кримінального правопорушення у конструкції складів кримінальних правопорушень Особливої частини КК України та запропонуємо шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Проблема закріплення мотиву кримінального правопорушення в кримінальному законодавстві має місце ще за часів прийняття перших Кримінальних кодексів часів існування УСРР та УРСР. До прикладу, Кримінальний кодекс УСРР 1922 року закріплював різноманітність позначення терміну «мотив»: корисливий мотив (ст.179), користь, ревність чи інші низькі спонукання (ст. 142), корисні та особисті види (ст. ст.

111, 161, 170) [8]. Кримінальний кодекс 1927 року обумовив значення мотиву як ознаки, що може пом'якшувати або обтяжувати покарання, проте категорія мотив так і не знайшла свого єдиного відображення при конструюванні кримінально-правових норм Особливої частини кодексу [9]. Кримінальний кодекс 1960 року офіційно закріпив інститут вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та значно розширив перелік мотивів, що мали місце як серед основного складу кримінального правопорушення, так і виступали в якості кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих. Проте існування єдності у розумінні та застосуванні поняття мотиву не було досягнуто [10]. Прийняття Кримінального кодексу 2001 року на жаль не сприяло вирішенню раніше існуючих проблем щодо правильного закріплення мотиву кримінального правопорушення у нормах статей Особливої частини кодексу. Будучи факультативною ознакою, суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, мотиву в чинному кримінальному законодавстві відводиться роль пояснювального поняття, де особливості наявної конкретної ситуації обумовлюються мотивуючою поведінкою суб'єкта.

Різноманітність мотивів, що закріплені в Особливій частині чинного Кримінального кодексу України вражає та водночас насторожує. У диспозиціях статей Особливої частини КК України називаються такі мотиви: 1) корисливі мотиви (ч.3 ст.110-2, п.6 ч.2 ст.115, ч.2 ст.146, ст.148, ст. 218-1, ст. 219, ст. 232, ч.2 ст. 258-5, ч.3 ст. 297, ст. 299, ч.2 ст. 317, ст. 319, ч.2 ст. 330, ч.3 ст. 332, ст. 357, ст. 365 -3, ч.3 ст. 371, ч.2 ст. 375, ч.2 ст. 383, ч.2 ст. 384, ч.3 ст. 431); мотив явної неповаги до суспільства (ст. 296); хуліганські мотиви (п.7 ч.2 ст. 115, ч.3 ст. 297, ст. 299); особисті мотиви (ст. 148, ст. 172, ст. 232) мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості (п.14 ч.2 ст.115, ч.2 ст.121, ч.2 ст. 122, ч.2 ст.126, ч.2 ст.127, ч.2 ст.129). Крім цього, законодавець оперує і іншими поняттями, схожими за змістом з мотивами: особисті інтереси (ст. 319, ст. 357, ч.2 ст. 375 ; особиста заінтересованість (ст. 218-1, ст. 219) [6]. Вони є оціночними і суб'єктивними, але їх чітке їх встановлення, а також в цілому доцільність їх закріплення в кримінальному кодексі на пряму визначає ефективність боротьби із

злочинністю. На жаль, тлумачення цих категорій ми можемо запозичити лише з законодавства зарубіжних країн, так як ні в чинному Кримінальному кодексі України, ні в Постановах Пленуму ВСУ роз'яснення цих категорій не знаходить свого відображення. О.В. Ус відносить поняття “особистий інтерес” та “особиста заінтересованість” до категорії якісних оціночних — тих, які характеризують сукупність властивостей та особливостей, що відрізняють предмет чи явище від інших ознак, які надають йому певну визначеність. Для встановлення їх змісту необхідно порівнювати їх зі схожими поняттями [14]. Не зрозумілим є і використання законодавцем поняття «мотив» у множині, що обумовлює наявність одразу декількох мотивів в нормі статті Особливої частини (корисливі мотиви, хуліганські мотиви, особисті мотиви тощо). Адже мотив, як ознака суб'єктивно сторони складу кримінального правопорушення існує у однині і одночасне існування декількох мотивів суперечить даній концепції.

Багато запитань виникає і у випадку встановлення особистих мотивів, що зазначені законодавцем у конструкції норм деяких статей Особливої частини як обов'язкова ознака. Тлумачення та роз'яснення таких мотивів можна знайти у Науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу окремих авторів (С.С. Яценка, М.І. Хавронюка, М.І. Мельника та ін.), проте їх судження є суб'єктивними і будуються на власному розумінні особистих мотивів. Наприклад у Науково-практичному коментарі С.С. Яценка особисті мотиви охоплюють широкий спектр суб'єктивних спонукань, що не мають суспільно корисного чи загальноприйнятого підґрунтя. М.І. Хавронюк та М.І. Мельник також наводять вельми широкий перелік тих мотивів, що можуть вважатись особистими та навіть поділяють їх на окремі категорії [11,12]. Така невизначеність створює певний хаос і у практичній діяльності судових органів, які на свій суб'єктивний погляд можуть визначати, що є мотивом кримінального правопорушення, а що ні. Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що часто суди неправильно здійснюють кваліфікацію кримінальних правопорушень саме у зв'язку з невстановленням істинного мотиву або його недостатнім розумінням та віднесенням до певної категорії мотивів, що закріплені чинним кримінальним законодавством.

І якщо окремі мотиви взагалі не знаходять свого визначення ні у Кримінальному кодексі, ні у Постановах Пленуму ВСУ, то ті, які містяться у визначених актах досить часто мають розмите, дещо абстрактне значення. Наприклад, в п.4 Постанови Пленуму ВСУ №10 «Про судову практику в справах про хуліганство» зазначається про необхідність судів відрізняти хуліганство від інших кримінальних правопорушень за ознакою мотиву, який не роз'яснюється. Без сумніву, хуліганський мотив має багато сторін для вивчення, при цьому надійний механізм «розпізнання» такого мотиву при вчиненні хуліганських діянь відсутній, що створює значні проблеми при кваліфікації кримінальних правопорушень. Доктринальні підходи щодо визначення хуліганського мотиву також дуже різноманітні. Одні вчені трактують хуліганський мотив як психологічну чи емоційну основу, яка стимулює особу до вчинення антисоціальних або деструктивних дій, спрямованих на грубе порушення громадського порядку, інша група вчених стоять на позиції ототожнення хуліганського мотиву з мотивами самоствердження та самовираження (М.Й Коржанський). [1; 3, с. 20-21].

Окремої уваги заслуговує мотив расової, національної та релігійної ворожнечі, яка передбачена як кваліфікуюча ознака цілого ряду кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи (ст.ст. 115, 121, 122, 126, 127 КК України), так і безпосередньо вказана як обставина, що обтяжує покарання (п.3 ст. 67 КК України). Хоча слід зауважити, що в ст. 67 КК України цей мотив також має іншу граматичну побудову що вносить певний дисонанс у його розуміння. З урахуванням всіх ознак даного мотиву, його спрямованості пропонуємо необхідність його визначення у Постанові пленуму ВСУ від 7.02.2003 р. №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» як «обумовлені актуалізованими потребами спонукання, що виражаються в прагненні винного показати свою перевагу і неповноцінність потерпілого по причині його належності до конкретної нації, раси, релігії принизити його почуття національної гідності».

В багатьох розділах Кримінального кодексу України (V, VII, IX, XII, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX) мотиви згадуються у по-

одиноких випадках в якості основної або кваліфікуючої ознаки. В деяких розділах (VI, VIII, X, XI, XVI, XX) Кримінального кодексу України мотив кримінального правопорушення взагалі не згадується, проте це не означає його повну відсутність та нездатність впливу на кваліфікацію. До прикладу, порушення правил ядерної, радіаційної безпеки з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості кваліфікуватиметься за ст. 274 з урахуванням п.3 ч.1 ст.67 КК України.

Ще однією проблемою чинного кримінального законодавства по відношенню до мотиву є підміна мотиву поняттям мети. Візьмемо до уваги ст. 167 КК України, яка передбачає відповідальність за зловживання опікунськими правами. Чинна редакція статті передбачає однією з обов'язкових ознак суб'єктивної сторони спеціальну корисливу мету, натомість мотив як обов'язкова ознака не зазначається. З результатів дослідження судової практики можна зробити висновок, що найчастіше зловживання опікунськими правами здійснюється саме з корисливих мотивів, тому підміна цих понять в чинному законодавстві не є доцільним. У Кримінальних кодексах зарубіжних країн (Вірменії, Республіки Таджикистан) корисливий мотив є однією з обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, що встановлює відповідальність за зловживання правами опікуна чи піклувальника [4, 5]. Вважаємо за необхідне надати поняттю корисливого мотиву єдиного значення для всіх складів кримінальних правопорушень, в яких ця ознака передбачена як основна чи кваліфікована. Це в свою чергу полегшить роботу слідчих та судових органів щодо його становлення та стане основою для прийняття більшої кількості справедливих вироків.

Аналізуючи окремі розділи Особливої частини Кримінального кодексу, необхідно зазначити безпосередній зв'язок, який простежується між мотивом та метою. До прикладу, в розділі I КК України, присвяченому злочинам проти основ національної безпеки України законодавець більшу роль приділяє меті, а не мотиву. В статтях 109, 110, 110-2, 113, 114 саме мета виступає в якості обов'язкової ознаки. Хоча мотиви вчинення цих злочинів і справді можуть бути різними, але саме тут вони набувають спе-

цифічного характеру. Погоджуємось з думкою А.В. Савченка, про те, що «навіть коли у кримінально-правових нормах вказується на спеціальну мету, обов'язкова наявність певного мотиву в складі злочину не викликає сумнівів» [13].

Цікавим є і дослідження присутності чи відсутності так званого «сексуального мотиву» в кримінальних правопорушеннях, передбачених розділом IV КК України. Між науковцями з цього приводу існує палка дискусія. На думку В.І. Борисова, Л.В. Дороша, В.Н. Кудрявцева, «мотиви вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості не повинні обов'язково мати сексуальний характер і можуть супроводжуватись іншими мотивами (помста, хуліганські мотиви, бажання принизити людську гідність)» [7]. Натомість Д.П. Москаль вважає, що «в цих злочинах можуть бути присутні декілька мотивів, проте домінуючим є лише сексуальний» [2, с.20]. Вважаємо, що поняття «сексуальні кримінальні правопорушення» та «статеві кримінальні правопорушення» не можуть вважатись синонімами. Сексуальними слід визнати ті кримінальні правопорушення, які характеризуються агресивною, кримінально-караною поведінкою по відношенню до сексуального партнера з мотивів задоволення винним статевої пристрасті. Що стосується статевих кримінальних правопорушень, то всі вони перелічені у розділі 4 КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості». Як свідчить судова практика, такі кримінальні правопорушення можуть вчиняються в переважній більшості з хуліганських мотивів (на основі даних Єдиного реєстру судових рішень у справах про зґвалтування).

Враховуючи вищевикладене, можна зробити **висновок** про те, що в чинному КК України мотив як ознака суб'єктивної сторони потребує значної деталізації та конкретизації. Законодавцю слід відмовитись від різноманітних позначень мотиву, що створює дезорієнтацію і неоднозначне його розуміння. Крім цього, Постанови Пленуму ВСУ повинні містити окремі пояснення щодо мотивів кримінальних правопорушень задля їх правильного та єдиного розуміння для всіх складів кримінальних правопорушень. Правильне та детальне закріплення мотиву як суб'єктивної

ознаки складу кримінального правопорушення в статтях Особливої частини КК України дозволить забезпечити якісне виконання функцій мотиву а також полегшить діяльність слідчих та судових органів при встановленні істинних мотивів. Реальне практичне врахування мотиву є одним із можливих шляхів підвищення ефективності дії та застосування кримінального законодавства. А для цього необхідним є повне врахування та відображення мотиву в матеріальному та процесуальному законодавстві.

1. Булькевич А.В. Кримінально-правове значення хуліганського мотиву. *Академічні візії*. 2024 р. Вип. 31. – Режим доступу: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1191/1106>
2. Д.П. Москаль. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом [Текст] : автореферат дис. на здобуття наук. ступ. к. ю. н. зі спец. 12.00.08-кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Д. П. Москаль. - К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. - 20 с.
3. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи і власності. — Юрінком. — Київ, 1996. — 144 с.
4. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного зібрання Республіки Вірменія. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>.
5. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан від 21 травня 1998 р. № 574 [Електронний ресурс]//. – Режим доступу: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325
6. Кримінальний кодекс України від 6.04.2001 р.//Відомості ВРУ, 2001, № 25-26, ст.131 [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Т. 1 : Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – Х.: Право, 2013. – 376 с.
8. Кримінальний кодекс УСРР, 1922 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17>.
9. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р.: за станом на 1949 р. – К. : Держполітвидав, 1950. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099>.

10. *Кримінальний кодекс УРСР: за станом на 28 груд. 1960 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.*
11. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., перероб. та доп. – К.: А.С.К., 2005. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/819>*
12. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 11-те вид., переробл. та допов. – Київ : ВД «Дакор», 2019. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: https://dakor.kiev.ua/wp-content/uploads/НПК-КК_Хавронюк_11_sayt.pdf*
13. *Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину / А. В. Савченко. – К., 2002. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z413_23.html*
14. *Ус О.В. Кваліфікація злочину, склад якого містить оціночну ознаку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 63–67.*

Козич І.В., Лека Ю.В. Закріплення мотиву кримінального правопорушення в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України

У статті обґрунтовується необхідність дослідження особливостей закріплення мотиву кримінального правопорушення в Особливій частині чинного Кримінального кодексу України. Мотив розглядається як важливий елемент суб'єктивної сторони складу злочину, який тісно пов'язаний з виною та метою. Автори визначають мотиви, які прямо закріплені у кримінально-правових нормах та їх роль у кваліфікації злочинів. Зокрема, досліджуються такі мотиви, як корисливий, хуліганський, особистий, мотив расової, національної, релігійної ворожнечі. Опрацьовано велику кількість наукових праць, присвячених кримінального правопорушення як одній із ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Здійснено аналіз Кримінальних кодексів 1922, 1927, 1960, 2003 рр. в частині закріплення мотивів в Особливій частині даних нормативно-правових актів. У роботі здійснено аналіз відповідності чинного законодавства України сучасним тенденціям кримінального права, зокрема щодо врахування мотиву як обтяжуючої або пом'якшуючої обставини при призначенні покарання. Особлива увага приділяється проблемам неоднозначного формулювання мотивів у чинному кримінальному законодавстві, що ускладнює їх практичне застосування. Виявлено суттєві прогалини щодо позначення окремих мотивів в Кримінальному кодексі України та встановлено важливість їх усунення задля єдиного розуміння значення та змісту мотиву серед інших елементів суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона, факультативні ознаки, мотив кримінального правопорушення, корисливий мотив, хуліганський мотиви, особисті інтереси, особиста заінтересованість.

Kozych I., Leka Y. Consolidation of the motive of the criminal offense in the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine

The article substantiates the importance of studying the peculiarities of the legislative consolidation of the motive of a criminal offense in the Special Part of the current Criminal Code of Ukraine. The motive is examined as a crucial component of the subjective aspect of a crime, inherently connected with intent and purpose. The authors identify the motives explicitly established in criminal law provisions and analyze their role in the qualification of crimes. Particular attention is paid to motives such as greed, hooliganism, personal interests, and motives based on racial, national, or religious hatred. The study reviews a wide range of scholarly works devoted to the motive of a criminal offense as a key element of the subjective side of a crime. It also provides an analysis of the Criminal Codes of Ukraine from 1922, 1927, 1960, and 2003, focusing on the codification of motives in the Special Part of these normative legal acts. The article evaluates the alignment of Ukraine's current legislation with contemporary trends in criminal law, particularly regarding the consideration of motive as an aggravating or mitigating factor in sentencing. Special emphasis is placed on the challenges associated with the ambiguous wording of motives in the current Criminal Code, which complicates their practical application. Significant gaps in the articulation of certain motives within the Criminal Code of Ukraine are identified, underscoring the necessity of addressing these deficiencies to ensure a consistent understanding of the meaning and content of motive as an integral element of the subjective aspect of a criminal offense.

Keywords: criminal law, criminal offense, criminal liability, elements of a criminal offense, subjective side, optional features, motive of a criminal offense, selfish motive, hooligan motive, personal interests, personal interest.